

TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ
Dergisi

The Journal of Turkish Cultural Studies

17

AYRI BASIM

Istanbul 2007

ÂŞIK PAŞA'NIN GARİB-NÂMESİ'NDEN HAREKETLE ANADOLU TÜRK
KÜLTÜRÜ VE KAZAK KÜLTÜRÜNÜN ÇOCUK KONUSUNDA
KARŞILAŞTIRILMASI

Damira İBRAGİM

ÖZET

Aile, hem Anadolu Türkleri, hem de Kazaklar'da sosyal cemiyetin özü hükmindedir. Türk milleti yüzyıllar boyu varlıklarını devam ettirme gayesiyle aile yapısına, nesep sağlamlığına ve çocuk terbiyesine ehemmiyet vermiştir.

Garib-name'ye göre Anadolu Türk kültüründe çocuk, sülâlenin devamı ve cemiyetin garantisidir. Bu çalışmada çocuğun dünyaya gelmesi, çocuğa isim verme ve çocuğun okula başlaması vb. hususlarla ilgili Garib-name'de anlatılanların, klâsik Kazak düşüncesiyle gösterdiği benzerlik örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca iki kültür arasındaki bariz bir fark olan Kazaklar'ın şecere geleneginden bahsedilmiştir. Nitekim soy kütüğünün sağlamlığı, şecere saffetü bu kültürün özü sayılabilecek niteliktedir.

Anahtar Kelimeler

Âşık Paşa, Garib-name, Anadolu kültürü, Kazak kültürü, çocuk, Kazak soy kütüğü.

Aile, hem Anadolu Türkleri, hem de Kazaklar'da sosyal cemiyetin çekirdeği hükmündedir. "Türkler'in, dünyanın dört bucağına dağılmalarına rağmen varlıklarını korumaları, aile yapısına verdikleri büyük ehemmiyetten ileri gelir."¹ Aile ve ev, bütün Türk toplumlarında neslin dünyaya gelmesi, büyümesi, yetişmesi ve topluma kazandırılması için en önemli faktördür. Bu ehemmiyetinden dolayı evlilik, kutsal müessese sayılır.

Toplumların yüzyılların süzgecinden geçerek edindikleri bilgi düzeyi, türlü deneyimleri ve hayat düzeni sözlü ve yazılı kaynaklarda birer

¹ Dr., Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / damiraibragim@yahoo.com

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 2002, s. 228.

değer yargısı olarak okuyucunun karşısına çıkar. Türk toplumunun özü sayılan aile ve çocuk konusundaki tarihi hatıralar, atasözlerinde, *Dede Korkut Kitabı*, *Manas* destanı gibi anonim ürünlerde ve *Kutadgu Bilig* gibi yazılı şaheserlerde genişçe yer almıştır.

Türk ailesinde en önemli varlık, çocuktur. Sülâlenin devamına önemle dikkat çeken Türklerde çocuk aynı zamanda cemiyetin de garantisidir. “Ailede çocuk vazgeçilmez bir unsur olup, çocuksuz bir aile âdeta kabul görmemektedir. Türk ve İslâm telakkisinde evlenmekten maksat, zürriyetin devamıdır. Çocuk doğurmak, terbiyeli bir şekilde yetiştirmek, eğitim ve öğretim vermek ailenin temel görevidir. Meselâ, *Dede Korkut Kitabı*’nda “Ana-baba-çocuktan kurulu Türk ailesinde, bunların birbiriyle ilişkilerinde sonsuz bir sevgi ve şefkatin; ölümler karşısında gevşemeyen, aksine bir kat daha düğümlenen bağlılığın; en ağır ve güç tecrübelerden geçmiş bir sadakatin; şeref ve namus anlayışının göz kamaştırdığını” görmek mümkündür. Bu kaynakta anlatılanlara göre, göçebe Türk toplumu ayakta tutacak, medeniyeti kuşaktan kuşağa aktarmakla muvazzaf bireylerin terbiyesi, hususî yöntemleri olan bir aksiyondur. Özellikle “kuvvetli insana dayanan göçebe toplumda babanın yerine geçecek olan”² oğlan çocuğu toplumun gözdesidir. Dede Korkut, Oguz’a bu hususta şunları tavsiye etmiştir:

“Oğul atanın yetiridür, iki gözünün biridür. Devletlü oğul kopsa ocağının közidür. Ata adını yorıtmayan hoyrad oğul ata bilinden inince inmeseyiğ, ana rahmine düşince toğmasa yiğ.”³ Bayındır Han da verdiği ziyafetlerde “Oğulluları ak otağa, kızluları kızıl otağa, oğlu-kızı olmayanı kara otağa kondurun, kara keçeyi altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin, yemezse kalksın gitsin; onun ki oğlu-kızı yoktur, yüce Tanrı bunu hor görmüştür, biz de hor görürüz” diye emretmektedir.⁴

Türkler’in müslüman olmasından sonra kaleme alınmış olan bir diğer eser *Kutadgu Bilig*’te de çocuk terbiyesi ile ilgili değerli bilgiler içeren bir bölüm bulunmaktadır:

² Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul 2005, s.17.

³ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul 2005, s. 46.

⁴ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Ankara 1958, s. 74.

⁵ Orhan Şaik Gökyay, *a.g.e.*, s. 27.

“Senin ay gibi kızın veya oğlun doğarsa onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma. Süt ninesi olarak iyi ve temiz kadın tut; oğlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur. Oğul-kıza bilgi ve edep öğret; bu her iki dünyada onlar için faydalı olur. Oğula bütün faziletleri öğret; o bu faziletler ile ileride mal sahibi olur. Oğulu başıboş dolaşmağa bırakma; başıboş kalırsa her tarafa gider ve yazık olur.” “Osmanlıların kuruluş devirlerinde de cemiyette bu telakkînin, bütün ağırlığıyla devam ettiği”⁶ görülmektedir.

Başlangıçta Orta Asya’da neşv ü nema bulan çocuk sahibi olmak ve onun terbiyesi ile alâkalı köklü yöntemlerin, âdet ve alışkanlıkların Anadolu’da bazı değişikliklere uğramasına rağmen esasını koruyarak devam ettiğini *Garib-nâme*’nin aşağıdaki beyitleri de teyit eder mahiyettedir:

Bir oğul oldur ki nefsinden biter
Ata gider yerini oğlı dutar
Oğlı-y-ıla ata adı anılır
Oğlını gören duâ ana kılır
Şol oğuldur ol bitüp nefsdan gelen
Kim bu halk eydür fulân ibni fulân
Çün sülâle mukbil ola dünyada
Ata adın yirde komaz iy dede

(2365-8)⁷

Anadolu’da çocuk sevgisi ve doğuma hazırlık, kadının hamile kaldığı gündən başlar. Önce ebe tutulur, ancak bunda doğum yapacak olan kadının ebeyi sevmesi ve hoşlanması şarttır. Ebe seçildikten sonra, ona güzel işlemeli bir bohça içinde bir kat esvaplık verilir. Ebe, doğum tarihini tahmin eder, ancak hamilelik müddetince hanımı sürekli yoklar. Doğum tarihi yaklaştığında bir pazartesi günü ikindi vaktinden önce eve gelir ve kundağı hazırlar. Kundakta çocuğun büyükannesi tarafından önceden hazırlanmış olan zıbın, etek bezi, ayak bezi, çember, gömlek, nazarlık v.s.

⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, (Çev. Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1985, 4504-4506, 4508-4509.

⁷ Refik Turan, “Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Çocuk”, *Osmanlı-Toplum*, Ankara 1999, V, 483.

⁸ Kemal Yavuz, *Âşık Paşa Garib-nâme*, İstanbul 2000, I/1, s. 493; Makalede örnek beyitler ve numaralarında Kemal Yavuz’un yayınladığı *Âşık Paşa Garib-nâme* (İstanbul 2000) adlı eseri esas alınmıştır.

şeyler bulunur.⁹ Doğumdan sonra lohusa kadın için lohusa şerbeti hazırlanır, beşik alayı, lohusa hamamı gibi merasimler de yerine getirildikten sonra çocuğun her türlü bakımını üstlenecek dadı, taye veya sütnine tedarik edilir.

Kazak ailesinde de en önemli olaylardan biri doğumdur, çünkü Kazaklar çocuksever bir millettir. Eğer yeni doğmuş bebek erkek ise bu olayın sevinci iki katına çıkar, bu aile şeceresinin erkekler tarafından devam ettirilmesinden kaynaklanmaktadır. Geleneğe ve geçmişine sadık her Kazak ailesinin şeceresi bulunur, erkek çocuk dünyaya geldiği zaman evdeki şecere-şemaya ismi eklenir ve bu şema babadan oğula miras bırakılır. Bazen bu şema sülalenin en büyüğünün evinde olur, isteyen bir nüshasını yanında bulundurur. Bazı ailenin birkaç nesil boyunca erkek çocuğu olmazsa halk arasında “şeceresi kurumuş” diye anılır.¹⁰ “Artımnan bata kılar perzentim kalsın” (Arkamda duacı oğlum kalsın) veya “Ata izin ul basar, Tulpar izin tay basar” (Atanın yerini oğlan alır, Atın yerini tay alır), “Jaman da bolsa urpağın kalsın, Öz oşağında otın jansın” (Yaramaz da olsa evladın olsun, Kendi ocağında ateşin yansın) atasözleri bu gerçeği dile getirmektedir.

Her ne kadar Kazaklar, kız çocuklarına *naçar bala* deyip kızıdan olan torunlar için de, “*Jiyen (yeğen)*¹¹ *el bolmas, jelke as bolmas*” (Yeğenden il olmaz, yelkeden – et yemeye meraklı Kazaklar için yelke etsiz kemik parçası olduğundan – aş olmaz) gibi menfi yakıştırmalarda bulunsa da, bu kız çocuğunun sevilmediği anlamına gelmez. Aksine kız çocuğunun terbiyesinde daha ihtiyatlı olunması gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Çocuk, Kazak ailesi için zenginlik, devlet demektir. “Baylığımız, jiğanimiz; İmandı ul, ibalı kız” (Bütün biriktirdiğimiz zenginliğimiz, servetimiz, imanlı oğul ve edepli kızdan ibarettir)¹², “İpeği ditmeyen yün eder, kızın bakımını yapamayan küñ (köle) eder” atasözü bu görüşü teyid etmektedir.

“İster kız, ister erkek olsun bir Kazak ailesinde çocuğun doğumu, onu ilk yıkama, isim verme, beşiğe yatırma, ilk adım atması ile ilgili te-

⁹ Geniş bilgi için bkz. Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, İstanbul 1995, s. 11.

¹⁰ Damira İbragim, “Kazaklar’ın Geleneksel Soy Kütüğü: Şecere”, *Diyalog Avrasya* dergisi, S. 9, İstanbul 2003, s. 78.

¹¹ Kazakça’da jiyen – yeğen sadece kızıdan doğan torunlara denir.

¹² Bekasılı Awliye, *Juldıznama*, Astana 2005, s. 7.

kerlemeler okuyarak köstek kesme, sünnet ettirme, ata bindirme, ilk konuşması hürmetine yemek verme, okula başlaması ve benzeri çok sayıda çocukla ilgili gelenekler tören, şölen, düğün şeklinde gerçekleşmektedir. Bu toylar esnasında at yarışı, kökpar, güreş gibi millî oyunlar, aytıs gibi ozan atışmaları v.s. oyun ve eğlenceler organize edilir.”¹³ “Uldın uyatı akege, kızdın uyatı anağa” (Oğlan kötüyse babaya, kız görgüsüzse anaya laf gelir) diyerek neslinin edepli, imanlı, hoşgörü sahibi olarak büyümesini arzu eden Kazaklar’ın gelenekleri neslin talim ve terbiyesiyle alâkalıdır.

Çocuğa isim vermek

Çocuk dünyaya geldikten sonra ona sevimli, anlamlı, iyi bir ad koymak, anne babanın ilk vazifelerinden biridir. “Ad koyma âdeta hayatın başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Dede Korkut hikâyelerinden “Yiğit Boğaç” hikâyesinde de olduğu gibi, çocuğun adı hayata başarıyla başlaması ve başarılı olarak devam etmesini amaçlıyordu. Bu gelenek Orta Asya’da belirgin bir şekilde olduğu gibi, Osmanlı Devleti’nin temelini teşkil eden Selçuklular’da da varlığını korudu. “Arslan, Alp Arslan, Tuğrul, Çağrı, Aksungur, Boğa, İnal, Yağı Basan, Yağı Sıyan, Tekin, Aydoğdu, Gündoğdu gibi güç, kuvvet ve başarı ifade eden isimler, Selçuklu döneminin en yaygın olarak konulan isimleriydi.

Türk kültürünün önceki dönemlerinde mevcut olan, çocuğa anlamlı isim verme ve isim verirken bir takım olaylara dayanma geleneği Osmanlılar döneminde de devam etmektedir. Konuyla alâkalı kaynaklarda Bay Temür, Çar Buğa, Sevinç, Er Tongrul vb. Türkçe adların çok oluşu dikkat çekmektedir. “Bu durum, Moğol dış baskısının sonucu biraz daha artış gösteren millî hisleri açığa vurmanın yanı sıra, Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarındaki genel meyli göstermektedir.”¹⁴

Osmanlı toplumunda çocuğa isim verme âdetini Osmanlı’nın son dönem şahitlerinden Abdülaziz Bey şöyle aktarmıştır: “Doğumdan üç gün sonra çocuğa isim takılır. Çocuğun pederi, büyük pederi veya büyük validesi Besmele ile odaya girer. Lohusanın hâl ve hatırını sorduktan sonra kible tarafına yüzünü çevirir, diz üstü oturur ve çocuk kundaklı olarak kendisine verilir. O da çocuğu Besmele ile dizinin üstüne koyar. Allah’a

¹³ J.Ergalieva - N. Şakuzadault, *Kazak Kültürü*, Almatı 2000, s. 87.

¹⁴ Refik Turan; *a.g.m.*, s. 484.

şükrettikten ve Peygamberimizin ruhuna Salat ü Selam okuduktan sonra çocuğun sağ kulağına önce ezan-ı şerif okur, daha sonra takacağı ismi üç kere söyler, sonra da yine çocuğun kulağına üç kere Kelime-i şehadet telkin eder. İsim tesmiyesi böylece son bulduktan sonra lohusa hanıma yüzük, saat, elmas, iğne gibi bir hediye verir, odadan çıkar.”¹⁵

Âşık Paşa, bu konuyla alâkalı fikirlerine giriş yaparken herkesin bir adı bulunduğunu, bunun Tanrı'nın kullarına lutfettiği bedava bir nimet olduğunu belirterek şöyle der:

Lîki vardur yedi nesne dünyede
Kim bahâsuzdur cihânda iy dede
Kimse anı kimseye satmış degül
Halk anunla birbirin utmuş degül (5044-5)¹⁶
Bir dahı var râyigân hân nedür ol
Dinle imdi eydeyüm nitedür ol
Addur ol kim urınur bu hâs u âm
Toptoludur şark u garb u Rûm u Şâm (5117-8)

İsteyenin istediği kimsenin adını alıp koyabileceğini ve ad bulamayıp kimsenin üzülmediğini belirten şair, ister peygamber adı, ister han veya padişah adı, yahut güzel bir hatun ismini çocuğuna vermede herkesin serbest olduğunu, bu konuda kimsenin sözüne, lafına aldırış etmediğini aşağıdaki beyitlerde açıklamaktadır:

Kim kimün adın dilerse urınur
Ad bulunmaz diyüben kim yirinür
Hôhi peygâmbere hôhi sultân adın
Virür oğluna dilerse han adın
Hâh görklü hatun adın kızına
Virür ol bakmaz kimesne sözine
Kankı alpın kim dilerse adın
Dakınur hiç sanmadın halk udını (5119-22)¹⁷

¹⁵ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 13-14.

¹⁶ Kemal Yavuz, *a.g.e.*, I/2, s. 1017.

¹⁷ Kemal Yavuz, *a.g.e.*, I/2, s. 1029, 1031.

Âşık Paşa'nın burada belirttiği üzere, çocuğuna isim koyarken kimse kimsenin lafına aldırış etmez. Halk arasında her konuda olduğu gibi bu mesele de dedikodu veya alay konusu olabilir, ama anne baba kendi ideallerine uygun olanı yavrusuna lâayık görür. Konuyla ilgili olarak, Kazaklar arasında da bir kimse birisini küçümsediğinde, güzel bir ismi kötü bildiği insanların çocuklarına lâayık görmediğinde veya kıskançlıktan dolayı alaycı bir tavırla söylenen "Jaman ittin atın Börübasar koyar" (Kötü köpeğe Börübasan – Kurt alan – ismi verirler) atasözü akla gelmektedir.

Ancak Âşık Paşa diyor ki:

Râyigândur bay u yohsul düpdüzi
 Satun ad almış degül oğlı kızı
 Adı kimse kimseneden korımaz
 Bulmadum dip kimse adsuz yorımaz
 Bî-bahâdur kim gerekse ol alur
 Beg adın kul bay adın yohsul alur
 Pes bu iş Hak'dan bize rahmet-durur
 Bî-hisâb u bî-bahâ nimet-durur
 Kanı bu nimetlere şükr eyleyen
 Şükr ile Allah adın zikr eyleyen (5124-8)¹⁸

Şair, "Kişiyeye ad bedava bir nimettir. Öyleyse bundan dolayı Tanrı'ya şükretmek ve her fırsatta O'nun yüce adını anmak lâayım gelir" diyerek günlük hayatın bir parçası olan konuyu noktalarken de asıl hedefini belirterek hülâsa etmektedir.

Kazaklar'da çocuğa isim verme şerefi beldenin veya sülâlenin büyüğüne, bazen de Tanrı misafirlerine verilmiştir. Çocuğa verilecek isim milli zihniyeti ve dünya görüşünü temsil eder. Oğlanlar için genelde güç, kuvvet sembolü kahramanların, alplerin adları tercih edilirken, kızlara nezaket, merhamet, güzellik, zerafet bildiren isimler konulur, böylece çocuğun ismiyle müsemma olmaları arzulanır. Genelde tercih edilen Kazak isimleri şunlardır:

¹⁸ Kemal Yavuz, *a.g.e.*, I/2, s. 1031.

1. *Soyut anlamlı, duygu içerikli isimler:* Arman (Hayal, Gaye), Baht (erkeklerde Bahtbek, Bahtbay, kızlarda Bahtgül, Bahtcan), Sağınış (Özlem), Kuwanış (Kıvanç), Merey (Yüksek merteye), Mahabbat (Muhabbet, Sevgi)

2. *Güzel ahlâkî özelliklere sahip olması isteğiyle konan isimler:* Jomart (Cömert), Batır (Bahadır), Kaharman (Kahraman), Erbol (Erol), Beybit (Barış getiren), Jaydarı (Hoşgörü sahibi), Akniyet, Ardak (Değerli)

3. *Tarihî şahsiyetlerin, hanların, sultanların, han'ın baş danışmanı olan bi'lerin ve hatunların isimleri:* Farabi, Sultanmurat, Abılay, Abay, Kazıbek, İsatay, Bayazit, Tölebi, Nurila, Tomiris

4. *Mitoloji, destan, geleneksel kahramanlarının isimleri:* Rüstem, Alpamis, Kobılandı, Enlik, Ayman, Manas, Farhat, Umay, Bayansulu

5. *Dini hususlardan etkilenerek konan isimler:* İbrahim, İsmail, Nurmuhammed, Jüsip (Yusuf), Jakıp (Yakup), Hadişa (Hatice), Amina, Fatıma, Nurislâm, Ramazan, Kurbanbek, Aytgöl (İydgöl), Cumagöl, Alınur, Şakir, Zakira, Meşitbek (Mescitbek)

6. *Yaşla ilgili isimler:* Eskiden Kazaklar arasında ileri yaşlarda çocuk sahibi olduğunda bebeğe babanın yaşıyla iribatlı isimler verilirdi. Alıpısbay (Altmışbay), Eluwbek (Ellibek), Jetpisbek (Yetmişbay), Seksenbay gibi örneklerde olduğu gibi. Bu meselede poligaminin etkisi olduğu kadar, "Perzent pen dawlettin erte-keşi jok" (Evlad ile servet için erken geç diye sınırlama yoktur) atasözünden anlaşılacağı gibi klâsik Kazak zihniyeti vurgulanmaktadır.

Çocuğun uzun yaşaması temennisiyle verilen isimler de – Mınbay (Binbay), Jüzbay (Yüzbay), Mınjasar (Binyaşar), Jüzjasar (Yüzyaşar) vb. gibi – bu gruba dahil edilebilir.

7. *Tabiat, hayvanlar, kuşlar, çiçekler, ağaçlar ve gök cisimleriyle ilgili isimler:* Aysulu (Ay gibi güzel), Aydidar, Künsulu (Güneş gibi güzel), Juldız (Yıldız), Şolpan (Venüs), Tabıgat (Tabiat), Aytuğan (Aydoğdu), Kunanbay (Kunan – üç yaşındaki erkek at), Jılıkıbek (Yılıkıbek), Bürkit (Kartal), Bülbül, Almabek (Elmabek), Mawegöl (Meyvegöl), Karakat (Tatlı böğürtlen cinsi), Karlıgaş (Kırlangıç), Rawşan (Gül), Kızğaldak (Lale), Kunduz, Bağlan (Sevimli kuzu), Akbota (Beyaz deve yavrusu)

8. *Oğlan isteğinden dolayı konulan isimler*: Ulbosın (Oşalan olsun), Kızdıkoç (Kız doğurma), Ulbala (Oğlan çocuğu), Ultugan (Oğuldoğuran), Janılsın (Yanılsın), Kızboldu (Kızoldu)

Bu isimlerin hepsi kız çocuğuna konur. Arka arkaya birkaç kız çocuğu olanlar, oğlan isteyenler böylece temennilerini dile getirmişlerdir.

9. *Kem nazardan korumak amaçlı konulan isimler*: İtbay (Köpekbay), Sasıkbay (Kokuşmuş), Naşar (Naçar), Jamansarı (Yamansarı)

Çocuk dünyaya geldikten sonra bakımına, beslenmesine dikkat edildiği gibi, onun kem ve hain nazarlardan korunmasına da önem verilir. Bir kısım ince duyguları dumura uğrayabileceği, sağlığına zarar gelebileceği korkusuyla çocuk, duyguları kirli, kötü ahlâklı, şerli insanlardan hep uzak tutulur. Hele ailede daha önce bebek ölümü gerçekleşmişse, bu meseleye azamî ölçüde dikkat edilir ve yukarıdaki misalde olduğu gibi isimler konur.

Çocuğa ad koyma merasimine aile ve sülâle büyükleri, komşular, akrabalar davet edilir. Aksakallardan yaşça en büyüğü bebeğin sağ ve sol kulağına üçer defa yüksek sesle adını söyler. Sonra bunun şerefine yemek verilir.

Çocuğun okula başlaması

Türk toplumunda çocuğun büyüme dönemi tamamiyle anne-babaya bağımlı olarak geçiyordu. Ana babanın çocuğuna olan yaradılış ve fizyonomik katkısının yanı sıra, onun eğitim-öğretimine katkısı da birinci derecede olmuştur. Özellikle hâli vakti yerinde olanlar, çocuklarının idare ve terbiyelerini kendilerine emanet edecekleri birer lala veya dadı seçmişlerdir. Dadı ve lalaların çocuk terbiyesinde muvaffak olacak şekilde ahlâk ve fazilet sahibi, temiz, dürüst, tecrübeli ve itimat edilir kimseler olması gerektiğine dikkat edilmiştir. "Lala tayin edilince çocuk lala önüne çıkarılırdı. Pederi ve validesi, o kimsenin kendisine lala tayin edildiğini söyler, bundan böyle lalanın göstereceği yoldan gideceğini, ne isterse yapacağını, emrinden çıkmayacağını, mutlaka sözünü dinleyeceğini anlatırlardı. Lalasına da çocuğa nasıl muamele edeceği ve çocuğun terbiye ve idaresi ile ilgili lâzım gelen talimatı verirlerdi. Bu arada olup bitenleri incelemeyen ve gözlemeden geri durmazlardı." Tüccarlar da bir işi öğrenmek üzere kendilerine emanet edilen çırakların ırz ve namuslarından mesul oldukla-

rını düşünerek, kendi belirledikleri bazı şartlara göre gençleri yetiştirmişlerdir.¹⁹ Bu hususlar devrin kaynaklarında çokça ifade edilmiştir.

Onlardan biri de Âşık Paşa'nın şu beyitidir:

Kendü her dem meşgul olur meksebe
Ta ki sen her dem varasın mektebe
Öğrenesin anda Tanrı ilmini
Hem dutasın dünyayı vü hem dini (9780-1)²⁰

Kazaklar da çocuğun eğitimine çok önem verirler. Küçük yaştan itibaren masal, bilmece, destan dinleyerek – hele evde ihtiyarlar varsa – büyüyen çocuk altı-yedi yaşını doldurunca mektebe gönderilir. Bu vesileyle *dilaçar toyu* organize edilir, çocuk bildiği şüirleri, bilmeceleeri, masalları arkadaşlarıyla birlikte gelen misafirlere anlatır, ziyafet sofraları kurulur, çocuğa okul araç gereçleri başta olmak üzere çeşitli hediyeler verilir. Eskiden molla gözetiminde medreselerde Kazaklar'ın tabiriyle “eskice oquw”, yani Arapça, din ve fen ilimleri verilirdi. Sovyetler döneminde de eğitim ilk planda olup, Kazaklar'ın 10 yıllık mecburî eğitim neticesinde tahsil seviyesi yüzde yüze çıkmıştır.

Çocuğu evermek

Kaynaklarda bahsedildiğine göre, Osmanlı'da çocukluktan gençliğe geçmede bile genç, çocuk olarak telakkî edilmekte, ebeveyn tarafından sahiplenmeye devam edilmektedir. Nitekim “Çocuğun veya gencin gözetimi evlendirip, ayrı bir aile birimi oluşturmasına kadar devam etmektedir. Ailenin en önemli görevlerinden birisi de vakti gelince çocuklarını uygun birisiyle evlendirmektir.”²¹

Anadolu'da evlenme çağındaki gençlere dadısı, tayesi ya da samimi olan akrabası tarafından istedikleri kızın özellikleri kibar bir şekilde sorulur. Evlenmeye aracılık eden hanımlara kolcu denmektedir. Ayrıca hamam ustası denilen hamamlarda çalışan kadınlar ve hademeler de bu işe aracılık ederler. Görücüye evlenecek gencin validesi, teyzesi veya büyük kızkardeşlerden biri gider. Şayet evlenecek olan genç, kimsesiz biriyse

¹⁹ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 55.

²⁰ Kemal Yavuz, *a.g.e.*, II/2, s. 797.

²¹ Refik Turan; *a.g.m.*, s. 486.

evlendirmeye aracılık eden ahabaplardan birinin hanımı bu işi üstlenir. Görücüye gidenler gidilecek zamana ve giyecekleri elbisenin rengine kadar dikkat ederler. Kızların görücüye çıkmasından sonra aday münasip görülürse, sırayla söz kesme, nişan takma ve nikah akdi gerçekleşir.

Âşık Paşa da bu meseleye önemle işaret etmektedir. Oğlan belli bir yaşını doldurunca onu evermek, anne babanın sorumlulukları arasındadır. Evlenen oğlana ilk başta ipek, kumaş, at, katır gibi günlük hayatta lâzım olacak eşyayı tedarik etmek gerekir. Bu genel Türk kültüründe yeni evlenlere yapılması gereken mutlak bir yardımdır:

Çün ulaldı oğul evermek gerek
Ağrı atlas at katır vermek gerek
Kız boya değdi bu kez eyle çehîz
Elin alup erine ısmarla tîz (2913-4)²²

Oğlunun yanında kızını da müteber birisiyle evlendirmek, yine babanın aslî görevleri arasındadır. Yalnız kızın boya değmesi gerekir, bu aranan ilk şarttır. Bugünkü Türkçe'de rastlanmayan *boya değmek* deyiimi genç bir kızın evlilik çağına geldiğini bildiren çok yerinde bir tâbirdir. Kazakça'da bunun tam karşılığı *boy jetuw* olarak günümüzde de kullanılmaktadır. Evlilik yaşındaki genç kız anlamında kullanılan *boyjetken* (Türkçe tam karşılığı *boya değen*'dir) ifadesi buradan türetilmiştir. "Oğlu ve kızı evlenme çağındadır" anlamında Kazaklar "Kızı boy jetti, oğlu er jetti" derler. Yabancı bir insan, tanımadığı bir genç kıza hitap ederken de *boyjetken* ifadesini kullanır.

Beyitte *boya değen* bir kızın evlenmesi için gereken ikinci şart ise, çeyizinin hazırlanması olarak verilmektedir. Çeyiz hazırlamak anne babanın görevidir. XIV. yüzyıl İslâmiyet'in Anadolu'da yaygın ve bilinçli bir şekilde yerleştiği bir asırdı. Dolayısıyla evliliğin, Türk geleneklerine ve İslâm dininin esaslarına göre gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Halkın her fırsatta akıl danıştığı biri olarak Âşık Paşa, halk tarafından bilinmesi ve uygulanması gereken, sık rastlanan bu meseleye de açıklık getirmiştir. Âşık Paşa'yı destekleyecek mahiyetteki bilgilere *Menâkıbu'l-Ârifin*'de de rastlanmaktadır. Burada belirtildiğine göre, erkeğin kadına mehir ve başlık vermesi gerekir. Mehir, muaccel veya müeccel olarak İslâmiyetin em-

²² Kemâl Yavuz, *a.g.e.*, I/2, s. 603.

ridir. Bunun yanında evlenecek kız ise ev ve mutfak eşyası, giyim kuşam olarak çehiz hazırlamak zorundadır. Kız tarafının çehiz hazırlaması çok önemlidir. Eflâkî'nin kaydına göre, bir gelinin çehizinde bulunan eşyalar şunlardır: birkaç takım elbise, her cinsten birer kat çamaşır, yirmi adet süslü küpe, yirmi adet kıymetli yüzük, inci gerdanlık, altın işlemeli külah ve kıymetli yüz Örtüleri, bilezik, halı ve seccadeler, Gürcü, Şiraz aksaray perdeleri, siniler, tepsiler, kazanlar, bakır ve çini kâseler, havanlar ve şamdanlar.

Boya deĝen, çehizi de hazır bir kızı münasip biriyle fazla bekletmeden evlendirmek, şairin ifadesiyle "erine tez ısmarlamak" gerekir. Her ne kadar Kazaklar "Delikli inci yerde kalmaz" veya "Oturgan (evde kalan) kız yerini bulur" diye yaşı gelmiş bir kızın evlenememesi durumunu yumuşatmaya çalışsalar da, bir atasözünde "Jol muratı - jetuw (Yolun amacı hedeflenen yere ulaşmaktır), Kız muratı - ketuw (Kızın amacı boya deĝince ere varmaktır), Sawda muratı - utuw (Ticarette amaç ise kâr elde etmektir)" denilerek evlilik çağındaki kızın evlenmesi isteğini dile getirmektedir. Âşık Paşa, burada hem Türk geleneğini, hem de islâmî ölçüleri tek beyitte toplamıştır.

Kazaklar oğul evlendirmeyi *ayaktandırızv* (kendi ayaklan üzerinde duracak hâle getirmek) diye ifade ederler. Yeni evlenen oğula verilecek mal mülke, *enşi* denir. Eskiden Kazaklar, oğulları evlendiğinde *ak otaw* dedikleri ayrı bir çadır evi kurarlardı, beyaz keçeden yapılan ak otaw, yeni evliliği simgelemektedir. Bu çadır evi oğlana verilecek mülkün en önemlisidir. Bundan sonra herkesin kendi durumuna göre at, deve, inek, koyun verilirdi. Kazakça'da mal tabir edilen hayvan veya hayvan sürüsü yeni evlenen oğlana babası tarafından mutlak bir surette verilmesi gereken *enji'*dir.

Ev eşyası, sandık, kap kaçak konulan *kebejeler* ve yorgan, yastık, halı, kilim, keçe ve mutfak eşyaları gelinin *jasato'ında*, yani çehizinde bulunurdu. Kazakça'da *jasaw* denilen çehiz de boya deĝen kız için olmazsa olmazlardandı. Kazaklar bir atasözünde "Jasawına karay kalını" (Çehizine göre başlık parası) derler.

Bu konulara deĝindikten sonra Âşık Paşa şöyle demektedir:

Çün oğul kız sağ ola kaygısı var
Sayru olsa hód dahı korkusı var (2915)²³

“Oğlunun ve kızının beden sağlığı yerinde olsa da başka ihtiyaçları bitmez; eğer onlar hasta olurlarsa ayrı bir derttir” demekle şair, hayat hakikatlerini gözler önüne sermektedir. Evlât dünyanın süsü, ziynetidir. Tanrı insanların gönlünü bunlarla sevince, sürura ulaştırır. İnsan bu ziynetleri düşünmeden duramaz, onların her şeyleriyle ilgilenir. İnsan mala, mülke, evlad u ıyale kavuşunca dünyada mutluluk, ümitlerinde de ötelere saadetini duyabilir. Evlâdı hasta olan anne babanın gönlü hep buruktur. Kazaklar, bu meseleyi “Bawır etim balañın tabanına batar tiken menin mandayıma batsın” (Ciğerpârem olan yavrumun tabanına batacak diken, benim alınma batsın.) diyerek özetlemişlerdir.

Nesep, soy sop

Evliliğin beklenen meyvesi insan neslinin devamıdır. Evlenecek yaşta oğlu veya kızı olanlar dünür olacakları aileyi tanımak isterler. Yakından tanıdıkları soylu, izzetli, ahlâklı aileden gelin almak veya iyi bir aileye kız vermek, anne babanın en başta gelen arzusudur. Bu amaçla nesep, soy sop araştırılır. Soysuz, görgüsüz ve kötülükle adı çıkanlardan her zaman uzak durulmuştur. Çünkü:

Her birinün cevherinde ne-y-ise
Ol biterdi yavuz u ger k'eyise
Pes bilün her nesne kim aslı degül
Bin öğüt virür-isen ehli degül (2109-10)²⁴

İnsanın aslında ne varsa, iyi veya kötü er geç o hasıl olur. Mayası bozuk, nesli pis, ehil olmayan kimselere binlerce öğüt de versen; boşuna emek harcarsın. Kazaklar “Sütpen singen süyekpen ketedi” diyerek, anne sütüyle işlenmiş karakterin kolay değişmeyeceğine işaret etmişlerdir.

Soy sop güzelliği, halkın teveccühünü celbeder. Anne babanın saygı-değer olması, çoğu zaman çocukların iyi bir geleceğe sahip olmalarının garantisi gibi algılanmıştır. Bir Kazak atasözünde “Jaksıdan jaman tuwar emi bolmas (İyiden kötü doğar tedavisi bulunmaz), Jamannan jaksı tuwar

²³ Kemal Yavuz, *a.g.e.*, I/2, s. 603.

²⁴ Kemal Yavuz, *a.g.e.*, I/1, s. 441.

teni bolmas (Kötüden iyi doğar dengi bulunmaz)” denildiği gibi, hatırı sayılır her insanın neslinden de kötü insanların çıkabileceğini hatırlatmışlardır.

Âşık Paşa, soy güzelliği edeple birlikte olursa kıymet kazanır demektedir. Çünkü edepsiz biri soyu soppu ne kadar köklü olsa da halkın maskarası olmaktan kurtulamaz:

İmdi gel hâsiyyeti gör bir yine
 Ol dahı ne'ymiş bana bir sor yine
 Ol nesebdür kim bu halkda var-durur
 Niçeler anun-ıla server-durur
 Atadan kalmışdur ol hürmet ana
 Kim anı görse kılur hürmet ana
 Kanda varsa halk ana izzet kılur
 Bay u yohsul kamusı adın bilür
 Ata adıdur anun sermâyesi
 Dirliğinde nakd u genc u mâyesi
 Dünyada bu dirliğe yigrek sebeb
 Kankıdur şol kim ola asl u neseb
 Atadan kalmış ola hürmet ana
 Kanda varsa hön ola nimet ana
 Ata dôstı oğula mîras olur
 Degşürilmez ayruk ol şöyle kalur (9048-55)²⁵

“Ata dankı – ulğa miras” (Ata adı oğula miras), “Ata körgeñ ok jonar, ana körgeñ ton pişer” (Ata terbiyesi alan ok yontar, anneden tâlim alan kaftan biçer), “Aken ölse de akendi körgeñ ölmesin” (Baban ölse de babanın dostları ölmesin), “Ata dankımen kız öter” (Babanın şöhretiyle kızına talip olunur) gibi atasözleri bu konunun Kazak bozkırlarındaki akisleri gibidir.

İnsan nesebinin pâk olması güzeldir, istenilen bir özelliktir, ancak ecdadının adını kullanıp mağrur olmak, tasvip edilmeyen bir davranıştır. Ashına hürmeten bir kimseyi halk üstün görse de o kimse üstünlük taslamalı, aksine mütevazi ve edepli olmalıdır. Tanrı yolunda kendini top-

²⁵ Kemal Yavuz, *a.g.e.*, II/2, s. 657, 659.

rakla bir tutan asaletli insanın şîârı, doğruluk, birlik ve güzel ahlâk olmasıdır. O kimse, kıskançlıktan, kibirden, geçimsizlikten hep uzak durmalıdır. İşte o zaman yıldızların arasında parlayan ay gibi olur ve değeri daha çok artar:

Kişiye devlet-durur asl u neseb
İlla şuna kim ola anda edeb
Ol neseb kim bu edebden yârı yok
Bir marazdur kim anun tîmârı yok
Çün neseble bu edeb yoldaş ola
Ol kişi lâ-büd ki halka baş ola (9056-58)²⁶
Şoldur ol kim ol neseble pâk ola
Lîki nefsi Hak yolunda hâk ola
Aslın anup kamular ol servere
Her kim adın işide baş indüre
Aslın anup halk ana izzet kıla
Server aslı diyüben server bile
Kamudan artuk ola kadri anun
Kanda varsa ola yir sadrı anun (5896-9)²⁷
İlla ol kendüzini alçak bile
Hak yolında kendüzin toprak bile
Olmaya kibr ü hased ol kişide
Hakkı her kanda bulursa işide (5900-1)²⁸
Bes bilün ol halk içinde bay-durur
Şöyle kim yılduz içinde ay-durur (5906)²⁹

Anadolu Türk aile yapısı ve nesep hususunda beyitlerde anlatılanlar, Kazak düşüncesiyle benzerlik göstermektedir. Anadolu Türklerinde, özellikle büyük, asil ailelerde soyağacı tutma geleneği vardır. Kazaklarda da soy kütüğünün sağlamlığı ve şecere saffeti bu kültürün özü sayılabilecek niteliktedir. Köklü kültürünü neslin temizliğiyle özdeşleştiren Ka-

²⁶ Kemal Yavuz, *a.g.e.*, II/2, s. 659.

²⁷ Kemal Yavuz, *a.g.e.*, II/1, s. 53.

²⁸ Kemal Yavuz, *a.g.e.*, II/1, s. 53.

²⁹ Kemal Yavuz, *a.g.e.*, II/1, s. 55.

zaklar, millet oluşumu sürecinde etnopolitik, idarî, coğrafi vb. sebeplerden dolayı Ulu, Orta ve Küçük olmak üzere 'cüz' (birim)lere ayrılmıştır. Her cüz, 'Ru' (kabile)lardan oluşmuştur. Cüz'ler ve Ru'ların tasnifi yüzyıllar boyunca temel kaynak niteliğindeki şecerelerden anonim olarak nesilden nesile aktarılagelmıştır. Her cüz'ün toprak sınırları, o cüz'ün yaşam özellikleri, iklim şartları v.s. hayat tarzlarını yakından etkilemiştir. Halk arasında bu özellikler şöyle ifade edilmiştir:

Ulu Jüzge kawğa berip, malğa koy;
Orta Jüzge kalam berip dawğa koy;
Kişi Jüzge nayza berip jawğa koy.
*"Ulu Cüz'e kurba ver hayvan otlatsın;
Orta Cüz'e kalem ver ilimle uğraşsın;
Küçük Cüz'e mızrak ver düşmanla savaşsın."*³⁰

Cüz'leri ve Ru'ları tespit ve tasnif etmek asla ayrımcılık yapma manasına gelmediği gibi, köklü Kazak kültürünün en önemli rükunlarından olan yedi göbek cediti ezberle bilmekle ilgilidir. Yedi cediti - hatta daha çoğunu - bilmek, Kazak aile geleneğinde adeta yazılmamış yasa gibidir. Aynı Ru'nun mensupları bir atanın nesli olduklarından, akraba sayılırlar; mutluluk ve üzüntülerini paylaşırlar. Bu durumda kan davası veya mirası paylaşmama gibi çirkin eylemler söz konusu olmamaktadır.

Bir Ru'nun aynı kolundan olan genç kız ve delikanlı, farklı ailelerden olsalar bile aradan yedi nesil geçmedikçe kesinlikle evlenemezler. Akraba evliliğini katıyken yasaklayan Kazaklar başka Ru'dan, hatta başka Cüz'den kız alıp vermeyi tercih ederler. Bunun gibi ananelerine sadık Kazak aileleri, çocuklarına küçük yaştan itibaren hangi Cüz'e ve Ru'a ait olduğunu, kabilenin geçmişini, özelliklerini, büyüklerini, kahramanlarını, yedi ceditini ve akraba Ru'ları öğretmeyi borç bilirler.

Yedi göbek cediti ezberleterek, masal, destan ve bilmecelerinde eğitim amaçlı bu konuları aktarırken çocuğa, geçmişe saygı ve öz kimliğiyle gurur duymanın yanı sıra insanlığa kucak açma, empati ve sevgi duyguları aşılanır. Nitekim insan kendi soyunu ve onun güzelliklerini bilmekle millî tarih anlayışı edinir. "Jeti atasın bilgen yer, jeti jurtın kamın jer"

³⁰ Janat Ergalieva, Nurhat Şakuzadaulı, *Kazak Kültürü*, Almatı 2000, s. 123.

(Yedi ceddini bilen er, yedi yurdun gamını yer) atasözü veya büyük âlim ve Allah dostu olarak bilinen Bekasıl Awliye'nin "Men kün emespin jurtun barın jıltar; Men kul emespin ata tegin umıtar" (Ben herkese ışık ve sıcaklık veren güneş değilim; ben ata soyumu unutacak kul da değilim)³¹ mısraı buna ışık tutar.

Tarihî yazıtlarda hanlardan, kadılardan, siyasî şahsiyetlerden bahsedilirken, edebî eserlerde de bir kişinin kahramanlığı övülürken onun hangi Ru'nun mensubu olduğu isminin önünde belirtilmiştir; Alşın Ayteke Bi³² (Ayteke Bi Küçük Cüz'ün Alşın Ru'ına mensup), Arğın Kazıbek Bi (Orta Cüz'ün büyük Bi'yi Kazıbek Arğın Ru'ına mensup), Üysün Töle Bi (Ulu Cüz'ün Bi'yi Töle Bi Üysün Ru'ına mensup), Kara Kıpçak Kobılandı (Kobılandı kahramanın kendi adı; Kıpçak mensup olduğu Ru adı; Kara ise o Ru'nın alt koludur), Kara Kerey Kabanbay (Kabanbay Batır, Kerey Ru'nunun alt kolu Kara'ya mensup), Şapıraştı Naurızbay (Meşhur kahraman Naurızbay Şapıraştı Ru'ına mensup) örneklerinde olduğu gibi. Savaş meydanlarında, at yarışlarında, çeşitli müsabakalarda meşhur kahramanların, hanlar'ın ve alplerin adlarını mensup olduğu Ru adıyla birlikte slogan yapmak, motivasyon yöntemi olarak kullanılmıştır.

Klâsik Kazak kültürünün kopmaz bir parçası hâline gelen nesep belirleme ve soy kütüğü tutma, görgünün, millî terbiyenin göstergesi olarak, çağın gereklerine göre renklendirilerek varlığını sürdürüegelmiştir. Gelenekleri de modern ve modern öncesi olmak üzere zaman koşullarına göre değerlendiren Kazak halkı, şecereye müracaat ederken geçmişin güzelliklerini öğrenmeye, meydana gelebilecek olumsuzluklardan kaçınmaya çalışmaktadır. Tarih yolculuğunda savaş, açlık, soykırım gibi zulümlere maruz kalınmasına rağmen bütün zorlukların üstesinden gelen ecdat neslini korumada ve mühim saydıkları millî değerleri nesilden nesile aktarmada büyüklük örneği sergilemişlerdir.

³¹ Bekasıl Awliye, *a.g.e.*, s. 7.

³² Bi – Han'ın baş danışmanı da diyebileceğimiz Bi, keskin ifadeleriyle her zaman adaleti temsil eden, kimseden çekinmeyen, çeşitli davaları çözen kimsedir. Bi'lerin özellikleri, tarihi ve millî kültürü iyi bilmesi, ilmî derinliği, irfan sahibi ve hazırcı-
vap olmasıdır. Kazak Ru'larının hepsinde Bi'lik müessesesi mevcuttur.

Sonuç

Bilindiği gibi, Türk kültürünün ve tarihinin önemli kaynakları olan Türk destanlarında, Dede Korkut hikâyelerinde ve yazılı miraslarımızda Türk ailesinin cemiyet hücreleri olarak varlığı ve işleyişi bir takım örnek modellerle anlatılmaktadır. Dede Korkut'ta "oğlu kızı olmayana Allahu Tealâ beddua etmiştir, biz de beddua ederiz, belli bilsin" şeklinde son derece katı ifadeler yer almaktadır. Türk kültür ve medeniyetinin en büyük mahsullerinden olan Osmanlı olgusunda, daha öncelerinde olduğu gibi ailenin yeri ve zürriyetin devamı bütün önemiyle karşımıza çıkmaktadır. Türk mitolojisinde geçen kurallar, gelenekler ve uygulamalar da Osmanlı aile yapısında devam etmektedir.³³

Ol hakikat diri-durur ölmedi
Şol kişi öldi kim oğlu kalmadı (2385)³⁴

beyitiyle Âşık Paşa da bu konuyu aydınlatmaktadır.

Kazaklar arasında yüzyıllardan beri söylenegelen "Pulsız bolsan da ulsız bolma" (Parasız ol, ama oğulsuz olma) veya "Ul tuğanğa kün tuwar" (Oğlu olana güneş doğar) gibi atasözlerinde anlatılanlar yukarıdaki beyitin anlamıyla paralellik arz etmektedir. Örneklerden de anlaşıldığı gibi neslin devamına verilen değer de Dede Korkut'tan ortak beslenen Kazaklar ve Anadolu Türkleri'ni arasında fevkâlade bir anlayış beraberliği vardır.

"CHILD IN ÂSHİK PASHA'S GARİB-NÂME AND THE KAZAKH CULTURE"

Abstract

Family is accepted as the essence of society, both among Anatolian Turkes and the Kazakhs. Turkish nation has given importance to family structure, solidity of ancestry and child education for centuries with the aim of continuing their existence.

According to the Garib-nâme, child in Anatolian Turkish culture is the continuation of dynasty and the guarantee of society. In this study, similarities between Kazakh culture and the matters told in the Garib-nâme such as the birth of child, naming him/her and his/her beginning to go to school are explained with examples. In addition to this, Kazakhs' tradition of geneological tree is mentioned, in which apparent difference exist between these two cultures. Thus, the solidity of geneological tree and pureness of it can be accepted as the essence of this culture.

Keywords

Ashik Pasha, Garib-nâme, Anatolian culture, Kazakh culture, child, geneological tree

³³ Refik Turan, *a.g.e.*, s. 483.

³⁴ Kemal Yavuz, *a.g.e.*, I/1, s. 495.